

SZABÓ DEZSŐ FIATALSÁGA

Életrajzi kísérlet

I.

1919-ben, amikor megjelenik *Az elsodort jalu*, Szabó Dezső negyven éves. A férfikor delén éri el a nagy siker, amely irodalmi és politikai egyszerre; kitárulnak előtte — legalábbis egy pillanatra úgy látszik — a rég ostromlott kapuk. De a kapuk előtt kész, kiformalódott ember áll, aki nem hajlandó alkudni a sorssal: vagy megvalósítja egészében a vágyait — közéletieket, anyagiakat, politikaiakat, irodalmiakat — vagy ne adjon semmit, mert ez a fellegjárón kékszemű és gögösen biggyedt ajkú ember félmegoldást úgy sem fogad el. S a kapuk bezárulnak, Szabó Dezső kint reked a következő negyedszázadra: nem tudott alkudni, egyezkedni, beilleszkedni, hát megmaradt számára az ifjúság zajos, majd csökkenő lelkesedése, a rendőrség nem túl udvarias, de sosem erőszakos érdeklődése, az anyagi bajok, a harcok a kiadókkal, a fuldoklás a munkában és verekedés az életért, a fokozódó egyedülmaradás emberileg, politikailag, irodalmilag egyaránt. Az elkövetkezendőkben azt szeretnők nyomon követni: hogyan s mivé alakult ez az ember első negyven évében; mi van az író s mi az ideológus táskájában, amikor átlépi a forradalom és ellenforradalom történelmi küszöbét — amikor megírta élete főművét s ezzel valójában lezárta pályája felfelé ívelő szakaszát.*

II.

1879 nyarán születik, Erdély szívében: a kincses Kolozsvárott, amelynek gyermekkorában lelkébe szívott kincsestára, ha nem is túl gazdag, de az öregkorig sem apad el.

Legyen szabad ez egyszer nem részletesen felidézni a történelmi kort és környezetet, amely a csecsemőt és a kisgyermeket körülveszi: a dualizmus látszólagos virágkorát, a boszniai okkupáció utáni éveket, amelyeket kisebb-nagyobb kormányváltások és véderő-viták tarkítanak, a polgári házasság körül csapnak össze a politikai szenvedélyek s az érdekek a pártok sakkhúzásai, bankok, vállalatok gründolása körül csomósodnak; fel-fellobban az osztályharc városon és vidéken, s parazsa egyre nehezebben huny ki, ha a csendőrcsizma mindent meg is tesz eltiprására. De annál inkább idézzük fel az őseket és a környezetet, amelyből ez az „aranyzóke fürtű, csodálkozó kékszemű gyermek” sarjadt s amelytől múlhatatlan, legmélyebb benyomásait szerezte.

Nagyajtai és bögözi Szabó József, a kolozsvári törvényszék levéltárosa és nemes Mille Mária tizenhárom gyermeke közül a tizedik Dezső: különös légkörű, sűrű atmoszférájú család. A Szabó-család — író fia visszaemlékezése szerint is — a hóstáti tehetősebb iparosfamiáliák közül való volt, amelyeknek itt-ott egy-egy kiugrott tagja igazi uraságra emelkedik: magasrangú katonatiszt lesz, képviselő vagy birtokos. De a családok törvénye szerint, ha a szegények a maguk őseire, ősi családjuk pompájára büszkék s e büszkeség, e pompa nemzedékről nemzedékre színesebben csillogó szavakban ölt testet a gyermekek számára, a valóságban és a jelenben a család tehetősebb vagy sikeresebb ágával úgyszólván semmiféle érintkezésben nincsenek. Így a levéltáros Szabóék is: őrizték Bögöz és a birtok, a székely ősi nemesség és vagyon emléket, de családjuk, amellyel érintkeztek volna csak annyi volt, amennyi a rokonságból hasonzórszerű társadalmi állású és vagyonú bácsi és néni — nem sok — kitellett.

* Az itt következők egy nagyobb tanulmány első, életrajzi fejezetét alkotják.

S a másik ág, a Millék ág : valószínűleg román eredetű család, amely már régen magyar nemességet kapott s generációkon keresztül összeházasodott a magyar nemességgel Türein, ahol birtokuk volt. A családnak s vagyonának 48 után befellegzett. Sokan meghaltak, a vagyon túlnyomó részét elvitte a Kossuth-bankó, s a kis Mille-lány egy búskomorságba és iszákosságba hulló apa mellett tölti anya nélkül zsenge éveit.

Az iszákosság a Szabó-családnak is végzete. A felmenők között több volt, akit a bor ölt meg, hajszolt elmebajba ; maga Szabó József, az apa, aki 15 éves korában beállt honvédek a forradalomba, s akinek „ez a gyermekkori eposz megadta egész élete pátoszát”, szintén belesüllyed az alkoholizmusba : Dezső fia gyermekségét e betegség egyre súlyosodó lépései teszik feledhetetlenül árnyékossá, mígnem végleg és visszavonhatatlanul szakít apjával tizenhat éves korában. A család rendkívül súlyos terheltségét a gyermekek is mutatták : Árpád bátyja az alkohol hatására egészen fiatalon elzüllött és meghalt, Jenő, a református lelkipásztor bátyja szép reményeit is az alkohol törte ketté ; Erzsébet nővére évtizedekig feküdt egy pszichés eredetű, gyógyíthatatlan és kideríthetetlen betegségben, s Ilona nővére is a súlyos idegbaj jelei alatt nyögött.

Mi az oka annak, hogy az alkohol a század második felében, utolsó harmadában ilyen hatalmas méretekben pusztított a magyar vidékeken s a magyar úri osztályok alsó rétegeiben? Mert a Szabók és Millék sora szinte végtelenig nyújtható ; mert soha akkora átok az ital nem volt, mint azokban az évtizedekben. Nem elégedhetünk meg olyan feleletekkel, amelyek csak rész-magyarazatokat adnak : igaz, a versengő szeszfőzdék a maguk haszna érdekében pálinkába fojtották volna az országot ; igaz, az élet kisszerűsége, automatizmusa, kilátástalansága sok embert hajtott az olcsó és könnyű kielégülés, az alkohol felé. De ez önmagában nem elég magyarázat. Ezek mellett ott volt a társadalmi-politikai ok is, amely a Milléknél s a Szabóknál egyaránt döntő szerepet játszott : a szabadságharc bukása s ennek a kis-úri rétegnek a reményvesztettsége, kilátástalansága. Adyék kurucsága ötven holdon közvetlenül érintkezett a néppel, Móricz gyermekségének ezt az érintkezést nem is kellett keresnie, hiszen ő maga, apja, minden pereputtya a nép maga volt s a bárónő ősök csak színes álom, mint Ponson du Terrail kemenceláng mellett hallott fantasztikus meséi ; a kilencven évvel később jövő Török Gyula számára már az úri múlt praeteritum s a futurum, ha imperfectum is, de a munkás élet s annak reménye kellett legyen. Szabóék számára az úri illúzió saját valóságos fél-proletár sorsuk mellett is napról-napra fenntartandó, kivívandó ; minden bajuk azonos a nemzetével, s okát a szabadságharc bukására vezetik vissza. Saját életük jelen sivárságát feledve, a hős napok, a Garibaldi mellett töltött esztendő emlékéit idézve, a kiegyezést átkozva és Kossuth apánkat siratva a sűrűn döntögetett flaskák a nemzet bánatának fáját öntözik s a poharak alján kintartóan keresik a nemzeti remény szivárványívét az italozók, amely egyben a maguk nagy reménységeit is beváltaná.

Szabó József maga is művészlélek volt, akit azonban az úri kötöttségek tehetős iparosfiúból csak kisúrrá engedtek fejlődni, de a saját tehetsége irányában nem : verseket faragott, nagyon hazafiasakat, nagyon érzelmeseket, a saját korának átlagos provinciális színvonalán ; gyönyörűen hegedült és szívesen szónokolt. Élete szűkösségéért, szürkeségéért, romantikus hajlamai kiélhetetlenségéért a fehér asztal mellett, ivó kompániákban kereste a kárpótlást, míg a kompániák egyre jobban elmaradtak s a borgöz egyre nélkülözhetlenebb szükség lett. Mille János, Mille Mária apja szintén meglehetősen terheltséget örökített gyermekeire. Nagyobb gyermekei közül egy eltűnt, egy megőrült ; ő maga szintén kedélybeteg és alkoholista volt : mindkettő a szabadságharc leverése után hatalmasodott el rajta. S ha Szabó József művészi tehetséget mutatott, felesége, Mille Mária nem kevésbé : ösztönösen tehetséges mesélő volt, aki az olvasmányok csillogó vízióit egzaltált lelkén szűrte át s kitörölhetetlenül véste bele gyermekhallgatói lelkébe.

A Szabó-ház fölött — amely legtöbbször csak zsúfolt kis lakás volt Kolozsvár szegényebb negyedei valamelyik félproletár házában — a nemzeti tragédia szesz felhői gomolyogtak ;

de a felhőket a visszavívandó nemzeti nagyság gondolatának, a magyar irodalom s általában az irodalom mindenekfelett-valóságának, Petőfi s általában a zseni kultuszának napja oszlatta újra meg újra el. Nem is kellett túl sok fantázia, túl sok egzaltáltság Mille Máriának ahhoz, hogy kialakuljon a lelkében a remény és a vágy : az ő fiai valamelyike fogja megváltani Magyarországot, Kossuth s Petőfi lánglelkét egyesítve ő fogja Kánaánba vezetni ezt a pusztában tévelygő népet — s a vágy megfogolásával együtt járt annak beoltása is a gyermekekbe : először Árpádba, majd Jenőbe, s végül a legkisebb életben maradt fiúba, Dezsőbe, mikor már a többen meglátszott, hogy elég lesz nekik a maguk sorsával megküzdenni, nemhogy a nemzetével bírnának.

A gyermekszívbe hivatásként beoltott anyai vágy mellett még valamit kap a gyermek az anyjától, mindjárt első élményei között : az élet és az emberek irodalmias látását. Maga Szabó Dezső rendkívül érdekesen és színesen ír anyjának erről a hajlamáról : hogyan nevezte el őket, gyermekeket kedves regényei jó és rossz alakjairól, aszerint, hogy dicsérte vagy szidta valamelyiket. Az életnek és az irodalomnak ez az összeolvadása, a kisszerű, nyomorúságos élet helyébe a nagyszerű és csillogó irodalmi viszonyoknak a behelyettesítése persze a valóságtól való elfordulást jelentette; de jelentette — az anya számára adottságként, a gyermek számára döntő diszpozícióként — a leegyszerűsítő és felnagyító látás szükségét, szeretetét, egzaltálását. Ez a mitologizáló látás és ember-érzékelés, amelyet az anya adott át gyermekének, valóban állandó és változatlan jellemvonása marad az írónak is, élete utolsó tollvonásáig.

S az anya vágyai teljesülést ígértek : a kis Dezső saját vallomása szerint még jóval iskola előtt megtanul magától olvasni, s hamarosan a maga gyermekmódján versel is. Amint a betűk ismerősek előtte, vadul olvasni kezd — olvas mindent, ami a keze ügyébe kerül.

„Átmentek kezemen a magyar klasszikusok régi jó Toldy-féle kiadásai, népmese gyűjtemények, az Orbán Balázstól fordított bolond keleti mesék és az ő Székelyföldje, rengeteg Jósika, Fáy András, Jókai, P. Szathmáry Károly és egyéb kisebb márkájú regények, Győry Vilmos Don Quijotéja, falusi népkönyvek gazdasági és egészségi tanácsokkal, egy-két Verne, Montépin, Sue, Féval, Ponson du Terrail-féle rémregények : az egész emberi betű-Niagara meg nem szűrt ős bőségben verte át árjait a végtelenné tágult gyermeki lelken.” (A bölcsőtől Budapestig 67. l.)

De a családi légkör, a borult kedélyű apa, a gyermekek nyüzsgése, Árpád züllésének állandóan a szemhatáron komorló felhője nemcsak jót adnak a gyermeknek : az anya számára csak a különösség jegyeit mutatja, de mi már látjuk, hogy a terheltség bizonyos vonásait hozza magával Dezső is a bölcsőtől. Végtelenül érzékletesen, színes szenvedélyességgel vall gyermekora lelki életéről : ébren-álmodozásairól, amelyekben már a költő kopogtatja tojás-héját, s éjszakai szörnnyű vízióról, amelyekben az ősök betegsége üli meg a gyermek lelkét szinte a fulladásig ; korán kifejlődő groteszk látásáról, utánzó készségéről, komédiázó, szereplő hajlamáról, amely ekkor még csak a családot deríti fel vagy ejti kétségbe. S e gyermekkori visszaemlékezések kettős lírája megadja emberi magánossága egyik kulcsát is : anyjához való imádatos vonzódását, amely ugyanakkor taszítja is a családtól ; s korán meghaló Katica húga iránti rajongó gyermekszerelmét, melynek emlékét frissen viszi el ötvenes évein túl is.

III.

1887-ben, jóval a kötelező koron túl, nyolcéves korában kerül iskolába, s ettől kezdve tizenkét esztendeig a kolozsvári református kollégium kitűnő tanulója. Köztudomású, Szabó Dezső szinte minden írásában előforduló életrajzi tény, hogy a kolozsvári kollégiumnak rendkívüli formáló hatása volt reá ; hogy anyja mellett második anyja volt, amelytől döntő indításokat nyert. Ha ezeknek a döntő benyomásoknak a végére akarunk járni, akkor kissé túl

kell néznünk frásain, illetve a sorok között is igyekeznünk kell olvasni. Mert amit maga Szabó Dezső elárul, az édeskevéis: a kollégium, a tanárok, az egész akkori Kolozsvár függetlenségi liberális légköre volt döntő befolyással rá s a protestantizmus eleven hite ragadta magával gyermeklelkét; de — legalábbis későbbi emlékei alapján — a protestantizmusból nem az önlelkére hajló áhítat, hanem a nagyobb emberegységet megteremtő közös éneklések lendülete hagyott kitörölhetetlen nyomot a gyermeklelkében.

Nem ismerem iskolatársai vallomását; de ha feltételezzük is, hogy emlékeiben a vágyak néha a valóság helyét foglalják el, hogy a később történetek ideális előképét vetítette vissza megszépielve saját múltjába itt-ott, akkor is joggal hihetjük: tanulótársai közül kitűnt s jó részük előtt vezéri szerepet játszott egész gyermekése, diáksága alatt. Már akkor sem lehetett könnyű s kényelmes pájtás: hatalomvágyát igazságérzete tehetta csak eltűrhetővé s hajlama arra, hogy a gyöngébb mellé álljon — ami azért sokszor, különösen a pubertás alatt és után, a hatalommal való szembeszegülést jelentette. Taktikai érzéke megakadályozta abban, hogy a tanárokkal komolyan szembe szegüljön, de a felsőbb évfolyamokkal, a gimnázium-végzett bentlakó jurátusokkal sokszor szembeszállt s szinte a kollégiumot is forradalmasította. Az emberi méltóság védelme vezette a felesleges és idejükét múlt megaláztatások ellen? Bizonyára: de az sem lehet kétséges, hogy ezekben a harcokban legalább oly jelentős szerepet játszott személyisége érvényrejuttatása, az — ekkor még legfeljebb félig tudatos — törekvés, hogy ne tűrjön maga felett hatalmat, hanem mindenkit igyekezzék a maga hatalma alá gyűrni, az ő csodálatára kényszeríteni.

Gimnáziumi olvasmányairól már nem sokat árul el: annyit megtudunk mégis, hogy már ekkor, a maga szorgalmából, jól megtanult franciául s Thiers történeti művének (*Histoire de la Révolution, du Consulat et de l'Empire*) rendkívüli hatása volt rá, elsősorban Napóleon alakja ragadta meg és vált — az évtizedek során nem hunyó fényű — példaképévé:

„Amint fokozatosan rohantam be ennek a képtelen végzetű embernek a pályájába, az a minden sejteimből áradó érzésem, abszolút bizonyosságom volt, hogy énem egyik roppant múltjának jeleneteit életem vissza . . . Rázott, tört Napóleon, mint a hideg, mint a nyavalya . . . Ez, ez az egyetlen, megélni méltó élet: embertéglákkal felépíteni egy mérhetetlen történelmi katedrális, amely arcunkat mondja be a múlthatatlan időbe.” (*A bölcsőtől Budapestig*, 409. l.)

S a vezérségnek modernebb, lehetőségeihez közelebb eső, s az iskola kereteinél szélesebb formáit is próbálgatja, amikor szokás szerint, de az általános szokásnál korábban elküldik legációba, falura, s először bontakozik ki — még kamaszosan mutáló hangon, még fiatalos, éretlen gondolatokon — egyik nagy adomány: magávalragadó szónoki készsége.

De ugyanakkor, ha nem is a saját bőrén, hanem az ellenzék által megbuktatott, s a csalódásba hamarosan belehaló erdélyi református püspök, Szász Domonkos sorsán és a körülötte felzendülő hajszán meglátja a vezérség visszáját, a bukott vezér keserű sorsát. Ebből azonban egyelőre csak annyit ért meg, amennyinek megértésére érett: az ellenzékiesség akkori formáinak ki nem elégítő, üres és frázisos voltát, az egész akkori politikai élet és református egyházpolitika hiú majomtáncát.

Így érkezik el az érettségihez, a pályaválasztás kérdéséhez. Teljesen határozatlan a maga hivatását, jövőjét illetően, csak egyet tud: be kell váltania anyja álmát „a magyar Redemptorról”, ki kell emelkednie s egyéni sorsában megtörnie „a kígyó fejét”, amely a Szabó-család tagjaira leselkedik.

„. . . egész hivatás-Bábel tornyosodott elő bennem. Néha, mint egyetlen lehető utat, úgy éreztem, hogy be kell jutnom a — gondolom — bécsújhelyi katonai akadémiára, hogy karddal szabjam utamat a jövő szikláik közé. Néha pedig a bécsi keleti akadémiát láttam az egyetlen lehető kiinduló pontnak és diplomáciai pályára akartam menni . . .

De néha, titkon . . . mégis, ősi nehézkedéssel lekipásztor voltam, aki borzasztó rettenetes csodásan a nép atyja s a falut felemeli, mint a pék a perces rudat, ha tömegben megy át. Máskor pedig nagy Kossuth-apánkosan jogász voltam . . .” (*A bölcsőtől Budapestig* 465.)

Ebből a vallomásból a legérdekesebb : hogy milyen jól megfért ekkor már ebben a gyermeklélekben — bécsújhelyi akadémia, a Habsburg-ház hűségére nevelő tiszti karrieriskola Kossuth-apánk emlékével ; hogy a k.u.k. diplomácia és az ősi magyar családok ősen méltó és ellenzéki foglalatossága, a kálvinista lelkipásztorság együtt s egyszerre foglalkoztatják.

Végül is sem erre, sem arra nem indult.: egy idősebb barátja tanácsára megpróbálta megpályázni az Eötvös kollégiumi tagságot. Nem sikerült, visszautasították. Ekkor éppen látogatóban levő anyai nagybátyja, Zilahy Kiss Béla, a kor neves és kedvelt újságírója tanácsára mégis elhatározza, hogy Pestre költözik és beiratkozik — mint a többi úri fiú : jogásznak az egyetemre.

IV.

1899 őszén kerül fel Budapestre, húsz forinttal a zsebében. Bűszkesége megakadályozza abban, hogy nagybátyja háztartására támaszkodjék, amely maga is eléggé rendezetlen ; természeténél fogva könnyelmű, pénz nem tud megmaradni a keze között, nagyon vonzzák a nagyvárosi olcsó örömök és olcsó lányok, ezért hamarosan megismeri a diáknymorot, sőt az éhezést. Nincs is kitérője Pesten : amint lehet, elszegődik egy arisztokrata családhoz házitánítóknak, s a tél már Nógrádkelecsényben találja, báró Buttler Ervin kastélyában.

Kellemes és kedves környezet ; de mégis alárendelt helyzetben van, amitől önérzete szenved, s alkalmazott, tehát végtelenül egyedül érzi magát. Újra megrohanja a szerény vezérség : a lelkipásztorság vágya. Buttlerék biztatására szentbeszédeket ír, szép sikerrel prédikál is a környék egyik templomában, sőt — jelentkezik a debreceni teológián azzal a nem kevésbé romantikus ötlettel, hogy küldjék őt ki azonnal hittérítőnek Dél-Amerikába. Persze, ebből nem lehet semmi ; de érdemes erre a gesztusra figyelni : ez az immár húszéves fiú milyen hihetetlen naivitással, élet-idegenséggel látja meg a világot s a világ lehetőségeit.

Ha pap nem lehet, hát — újra az Eötvös Collegium, bár a báróék szívesen tartanák maguknál nevelőnek, gyermekük mentorának s jogászi útját egyengetnék a közélet felé ; de valami formátlan hivatástudat dolgozik benne, ami ezt az utat — hajdan egy Gyulai útját — elállja előle. Most már okosabban kezd a Collegiumba jutáshoz : a Tisza-családdal félig-meddig familiáris viszonyban lévő anyján s Buttleréken át Tisza Istvánnal protezsáltatja be magát ; fel is veszik. Még a nyarat átnevelősködi Valkánypusztán, a Bácskában, egy gazdatiszt ostoba fia mellett, s utána megkezdődik Eötvös kollégiumi élete.

Az Eötvös Collegium szép palotája helyén akkor még csak gyümölcsöskert volt, ahova nyaranta az igazgató, Bartoniek Géza gyerekei jártak játszani ; maga a Collegium a Vámház körút egyik mellékutcájában levő bérházban volt. A későbbi kényelemnek még kevés elemét találta itt az 1900 őszén beköltözött Szabó Dezső, de megtalálja azt, amire a legnagyobb szüksége van : a már akkor gazdag könyvtárat, kitérő tanári kart és magas műveltségű, nagyigényű társakat.

A Collegium életének ez a korszaka, Bartoniek Géza igazgatása, — amelynek olyan eredményei voltak, mint Gombocz Zoltán, Horváth János, Kodály Zoltán, Laczkó Géza, Pais Dezső, Szekfű Gyula, — már nemcsak a magyar pedagógia, hanem a magyar tudomány történetének legfényesebb lapjai közé tartozik. Persze, abból a talán száz diákból, akik a Collegium falai között megfordultak az alatt a négy esztendő alatt, amíg Szabó Dezső — továbbra is kitérő eredménnyel — kijárja az egyetemet, a fentebb idézettek csak féltucatnyi ; de ha a többieket nem is kapta szárnyára az országos vagy nemzetközi hír, ha nevük csak egy iskola, egy tankerület, vagy egy szakma szűkebb berkeiben ismeretes is, szinte valamennyien a Collegium tanító és nevelő módszerének kiválóságáról beszéltek azáltal, hogy műveltebbek, képzetebbek és érdeklődőbbek lettek ezalatt a négy esztendő alatt, mint mostohább körülmények között tanuló társaik. S az egyetemisták közül azok is mostohább körülmények között

tanultak, akik sokkal gazdagabb házból származtak, mint a Collegium tagjai együttvéve : mert nem élhettek a szellemi izgalomnak, a megfeszült munkának és felszabadult pajtáságnak abban a légkörében, amelyben ezek.

Szabó Dezső itt is kivált : mindjárt az első évben — a kollégiumi legendák és saját emlékei erről egybevágóan számolnak be — feltűnt rendkívüli nyelvtelhetségével : mint túlnyomórészt kéziratban lévő, érdekes önéletrajzában elmondja, az első finnugor órára már úgy jelent meg, hogy az egész finn nyelvtant tudta. Ez természetesen el is jegyezte a nyelvészettel kollégiumi esztendeire, anélkül azonban, hogy másik szakját, a francia nyelvet és irodalmat elhanyagolta volna.

Vad, végtelen olvasás korszaka volt ez a négy év számára. Sajnos, ugyanakkor olvasmányairól nem, vagy alig tudunk : önmagáról beszélve, s a magáról kialakított őszeni képet ápolva, Szabó Dezső mindig gondosan el tudta rejteni — olyan gondossággal, amire csak egy képzett filozopter képes — forrásait, azokat a szellemi erőket, alkotókat és műveket, amelyek döntő hatással voltak lelki arculata kialakulására. S egy huszadik századi író vagy gondolkodó, ha akarja, könnyen elrejtí forrásait : hiszen ez idő tájt a gondolatnak már olyan tömege áll rendelkezésre — különösen olyan embernek, aki, mint Szabó Dezső, hamarosan nyolc nyelven olvas —, hogy ezek között magunkat kiismerni s hatásukat világosan és egyértelműen, megcáfolhatatlanul kimutatni úgyszólván lehetetlen, ha ő maga nem ad kulcsot saját fejlődése rejtélyéhez.

Kétségtelen az, hogy ezekben az években rengeteget foglalkozott nyelvészettel, megismerkedett Nietzsche műveivel, amelyek igen mély hatással voltak rá s többször is végigolvasta őket ; bizonyos, hogy sokat foglalkozott a középkor filozófusaival, s a francia középkorral. Ő maga emlékezéseiben ezekről az évekről nagyon furcsa módon számol be : tanárainak kitűnő portréját rajzolja meg, ha nem is minden malícia nélkül ; viszont olvasmányairól nem, s barátairól még kevésbé beszél. Pedig tudjuk, hogy a kollégiumban elég szoros barátság fonódott közte és a nála valamivel idősebb Horváth János meg Szekfű Gyula, valamint a nála fiatalabb Laczkó Géza és Kodály Zoltán között ; Laczkó regényes visszaemlékezésében, a *Királyhágóban* is egyik legmarkánsabb alakként tűnik fel „Szamos” Dezső. De mondanivalója alig van róla a nagy emberi benyomáson túl : Victor Hugo *Nyomorultak*-ját mesélteti el vele kétszer is söröző éjszakáikon, s a modern francia irodalomban vezetői a kezdő gólyát a tájékozottabb kollégista társ. Viszont Laczkónak van egy másik írása, a kollégiumi évek közeléből, 1909-ből, amely valamivel többet árul el. A *Kollégium Don Quijotéja* címmel (Nyugat, 1909. I. 441—4. l.) írja meg kétségtelenül Szabó Dezső alakját, aki a novellában is Dezső névre hallgat, s aki már ekkor művészalmokat melenget keblében. Laczkó elárulja ebben az írásban, mily mély hatással volt Szabóra Maurice Barrès művészete és elméletei, el azt is, hogy a középkor bővölete mennyire megragadta s hogy mennyire kereste a modern kor és a középkor nagy emberegysége közötti összekötő kapcsolatokat ; de beszámol arról is, hogy a kollégiumban nem csak csodálták, mosolyogtak is rajta : impulzivitása, okkal ok nélkül rendezett kirohanásai, rendkívüli, naiv hiszékenysége együtt okozták, hogy azt a gúnynevet kapta, amely Laczkó novellájának címében szerepel, s amely majd egyik első nagy sikert hozó elbeszélésének is címet ad.

Nyelvésztanárai közül Szilasi Mór és Melich János voltak erősebb hatással reá ; Alexander Bernát, aki filozófiát tanított a kollégiumban, inkább taszította. Viszont francia tanárainak nagy szerepük lehetett ekkori szellemi formálódásában : ha ezt így nem is mondja ki, de az a melegség, amellyel róluk emlékezéseiben ír, erre enged következtetni. Egyik francia tanára Jerôme Tharaud volt, a később regényíróként meglehetősen hírnévre szert tett Tharaud-fivérek idősebbike, az École Normale volt növendéke, aki Budapestről visszatérve Barrès titkára lett s akitől tanítványai megtanulhatták a divatos mester tiszteletét s az újabb francia antidemokratikus áramlatok ismeretét ; a másik Lucien Bézard, kitűnően induló, de korán elhunyt medievista, aki a középkori művészettel, filozófiával ismertethette meg, akitől

annak a középkorképnek az első elemeit kaphatta, melyet akkor s a közvetlen következő években alakít ki, s amelyet változatlanul hordoz végig viharos élete során szívében.

De ez ekkor még csak tartalék, nem aktív tartalom; eredmény az, hogy nagy sikerrel alapvizsgázik, s utána megkezdí nyelvészkarrierjét: Szinnyei akadémiai ösztöndíjat szerez a számára, amellyel egész nyáron át tanulmányozhatja Csíkszentdomonkos nyelvjárását.

Csíkszentdomonkosi nyara igen nagy jelentőségű volt a számára. Nem azért, amit akkor valóban nagy eredménynek érezhetett: hogy kutatása eredményéről beszámolhatott a következő évi Nyelvőrben, sőt tanulmányát két másikkal együtt a „Nyelvészeti Füzetek” sorozatában is kiadta Simonyi Zsigmond: tudósként nyomdafestéket látott még a szakvizsga előtt. Hanem azért, mert ez az első eset, hogy hosszabb időt tölt a parasztság körében, a parasztság életét figyelve; s itt ismeri meg azt a kislányt, akiből Barabás Mária alakja majd kinő.

Nem mintha falun nem járt volna korábban is: meg-megfordul falun már nagyobbacska gyermek korában, hol Ilona nővérénél, aki falusi tanítónő, hol Jenő bátyjánál, aki lelkipásztor egy erdélyi faluban. De ezek a rokoni kapcsolatok meg is határozzák kapcsolatát a faluval: csak annyit s úgy lát belőle, ami a parókia kerítésén, egy fiatal tanítónő társadalmi kapcsolatain keresztül a faluból látszik, s azt a falat, amit a származás és neveltetés von az „úrigyerek” köré, a nyelvi kutató sem tudja lerombolni: igaz lehet Barabás Máriával való idillje, de ettől nem jutott közelebb a nép lelkéhez, csak egy egzaltált személyes élménnyel lett gazdagabb. A faluban idegenként élt s figyelt; a tanulmány szerint igen éles és finom füllel észlelte a nyelvi, fonetikai jelenségeket, de a társadalmi valósághoz nem jutott közelebb: a tanulmányban is meglepően szegényes a gyűjtött szóláskincs, meseanyaga meg egyáltalán nincs, ami arra mutat, hogy a kollektív paraszti szórakozásokban nem igen vehetett részt, sem idősebb falubelivel olyan jó viszonyba nem került, hogy mesélésre bírta volna. A tanulmányban különben társadalmi vagy esztétikai jellegű észrevételt nem találni, egy lábjegyzetet kivéve, amelyben a csíkszentdomonkosi nép tudatlanságban tartásáért a katolikus egyházat teszi felelőssé.

S egy év múlva, a szakdolgozat után, még nagyobb diadal: első finnugor tanulmánya, nyelvészeti szakdolgozata, *A vogul szóképzés* megjelenik a Nyelvtudományi Közleményekben és külön füzetként is. Ez a tanulmány valóban elsőrangú nyelvtudós munkája s az azóta eltelte több mint félszázad sem tudta elmosni érdemét; aki a vogul nyelv szerkezetével behatóan akar foglalkozni, annak ehhez a munkához is feltétlenül fordulnia kell. Rendkívül alapos kutatás és szolid tudományos fantázia jellemzi, amely a képzőcsoportok összefüggéseiben és a képzők eredeti jelentésének a kiderítésében mutatkozik leginkább; aki az egyetem padjait még el sem hagyva ilyen munkára képes, az e szaktudomány legnagyobb reményeire is jogosult.

Ezt igazolta az a kitüntetés, hogy mindjárt vizsgája után Szinnyei meghívta a nyelvészek olimpuszára: a „Kruzsok” asztaltársaságába; s talán még inkább az, hogy rövid huzavona után Budapestre nevezték ki helyettes tanárnak, a Toldy gimnáziumba, ezzel is lehetővé kívánva tenni a számára, hogy tovább dolgozhassék nagy nyelvészeti tanulmányán, jövőendő doktori disszertációján, a finnugor összehasonlító mondattanon.

V.

S a Collegium sem veszi le róla vigyázó szemét: Bartonieken keresztül megint Tisza István befolyásának köszönheti, hogy 1905 őszén, egyéves ösztöndíjjal, Párizsba mehet tanulmányútra.

Ennek az útnak döntő befolyása volt Szabó Dezső további fejlődésére. Ha más nem, maga az a tény is mutatná, amiről a hagyomány s az önéletrajz egyként beszél: ezután az út után, Laczkóval és Kuncz Aladárral való vidám italozás közben égette el egész eddigi életét: húszezer finnugor céduláját. De hogy e döntő befolyásnak mik voltak az elemei, azt inkább csak találgathatjuk, mintsem pontosan tudjuk.

Párizs ekkor valóban a „világ fővárosa”, ha nem is hatalmilag, de szellemekben : minden új irodalmi irányzat, kezdeményezés kohója, minden intellektuel vágyai netovábbja. S a magyarok s más, feudalizmusban korhadó kelet-európai nációk fiai számára még valami, aminek a jelentőségét túlbecsülni szinte lehetetlen : az a város, ahol a legközvetlenebbül tudnak kapcsolatba kerülni egy szervesen fejlődött polgári társadalom természetes reakcióival, polgári demokratizmusával. Ha hiszünk Szabó Dezső emlékezéseinek, akkor ez volt a legnagyobb, s szinte egyetlen, napról-napra ismétlődő, egyre elmélyülő élménye első franciaországi tartózkodása alatt Párizsban csakúgy, mint a vidéken. De hihetünk-e ezeknek az emlékeknek feltétel nélkül?

Ne feledkezzünk meg róla : 1905—6 Franciaországban a Dreyfus-pör harmadik felújításának, Dreyfus végleges rehabilitálásának az esztendeje ; ebben az esztendőben dűlnak a leghesebb harcok az egyház és az állam szétválásztása érdekében, ekkor utasítják ki Párizsból a pápai nunciust ; ekkor miniszter Millerand, az első szocialista egy polgári kabinetben, s az egész időszakot a baloldal — radikálisok és szocialisták — erősödése, előretörése jellemzi. Ne felejtjük el, hogy 1905—6 a japán—orosz háború végének, a Portsmouth-i békének s az 1905-ös orosz forradalomnak az esztendeje is. Lehetséges, hogy Szabó Dezső mindebből mit sem látott volna? Hihetetlen ; de jellemző, hogy arról, amit látott, közvetlenül nem tartotta szükségesnek soha a beszámolást. Viszont mégis látnia kellett a politikai harcokat, a vélemények összecsapását a parlamentben és kávéházban, otthon és az utcán ; ebből azonban nem a vitákon tisztuló népakaratot szűrte le magának, nem a demokráciának olyan vágyát, mely a franciához hasonlítana vagy azon túlmenne, hanem a demokráciával, a széthúzó vitatkozással való szembefordulást, az egység mindenáron való követelését, egy olyan egységét, amelyről a múlt emlékei beszélnek.

„És most, ott az éjszaka félhomályában elvonultak előttem a francia katedrálisok, kőbe mozdított szárnyalásai a francia léleknek. Mi teremtette meg ezeket a csodálatos kőimákat? A hit egysége.

Elvonultak előttem a sugárzó renaissance kastélyok, renaissance képek, renaissance bútorok. Mi adta ezeket? A látás: az ízlés, a felszabadulás nagy örömeinek egysége.

Jöttek a királyság roppant alkotásai, ahol minden hatalmi tényező a szépségnek, az alkotásnak, a nemzeti kultúrának szétsugárzó tűzhelye volt. Mi hozta ezt a nagy történelmi termést? Az életforma és az ideológia egysége.

Láttam új életű városokat, az uccák életének gazdag szabad ömlését, a roppant áruházakat, a tömegek öntudatos, széles emberségű mozdulatait, a nemzeti hit nagy szárnyú lendületét. Mi varázsolta elő ezt a millióknak élet életet? a demokrácia egysége.

Az elálmosodó lélek mélyén széles lóbálással mozdult meg egy harang. — Egység, — egység — kongatta mindkét falán.” (*Életeim. Kézirat II. k.*)

Ez a tanítás, amelyet magával hoz, 1906 őszén hazatérve Párizsból : a hatalmas alkotásokat létrehozott feudális egység nosztalgikus vágya, amelynek hasonmását kell létrehozni Magyarországon is ahhoz, hogy végre teljesen kibontakozhassék a magyar nép alkotóereje.

VI.

1906 őszén tér haza Párizsból, s rövid huzavona után a székesfehérvári állami főreáliskolához kerül, helyettes tanárként. Ekkor már párizsi élményei alapján leszámolt magában a nyelvész: még Fehérvárra indulása előtt elégeti céduláit, mert úgy érzi — mint ezt számos későbbi írásában megörökítette — hogy egyénisége, hivatása, embersége megcsonkítását jelentette volna, ha egy ilyen szűk és elvont területen munkálkodik tovább. A nyelvészt legyőzte benne a „magyar Redemptor” — de hogy a megváltásnak milyen útjain kellene haladnia, merről hozzákezdenie, arról ekkor még fogalma sincs.

S első fehérvári tanévben sincs fogalma róla : ez alatt az idő alatt a tanítás problémái is eléggé foglalkoztathatták, amint arról egy igen kitűnő olvasmány-elemzés tanúskodik

az iskola értesítőjében. Politikailag eléggé tájékozatlan lehetett, valószínűleg csak arra szorított, hogy új szemekkel ismerkedjék az itthoni helyzettel s a székesfehérvári lehetőségekkel. A koalíciós kormány, Wekerle miniszterelnökségének első esztendeje ez; annak a kormányzatnak a kezdete, amelynek során ország-világ előtt világossá válik, hogy a függetlenségi párt sem ér többet a Deákné vásznánál; hogy függetlenség, általános választójog és önálló hadsereg helyett legfeljebb ha azt éri el, hogy Rákóczi hamvait hazaszállítsák s magyar földön helyezték végső nyugalomra. Szabó Dezsőnek már a függetlenségi párt ellenzékiességéről utolsó kolozsvári esztendeiben elszórtak az illúziói; apjával, családjával való heveny szembefordulása magától értetődően bizonyos — majd egyre fokozódó — szembefordulást jelentett az ő politikai nézeteikkel is. Valójában a fordulat végrehajtását a koalíciós kormány megalakulása csak siettette: az ösztönös ellenzékiesség útja nem haladhatott tovább a negyvennyolcas csapáson. A kormányzópartok hirdetett és részben megvalósított félpolgári liberalizmusával szemben két ellenzéki álláspont volt adva: a szocializmusé és a katolikus reakcióé. Ady ösztönösen a szocializmus felé tájékozódott; nem véletlen, hogy Szabó Dezső számára ez az út ekkor zárt volt. Nem tudjuk pontosan, mit tapasztalt politikailag Párizsban, mi volt akkor véleménye a Dreyfus-ügyről; de hogy mi lehetett, azt eléggé könnyű kiszámítanunk, hiszen hazatérése után már első fellépésében is antiszemita s egyben antilibális húrokat penget.

1907. április 11-én, a negyvennyolcas törvények szentesítésének évfordulóján rendezett iskolai ünnepélyen ő tartja a beszédet s ebben kétségtelenül, félreérthetetlenül kibontja az antiszemitizmus zászlaját.

„Nemzetünk egyénisége soha jobban nem volt megtámadva, mint most”, mondja. „Az ezer éves magyar haza nem ad többé kenyeret minden fiának, s minden éhezővel egy darab magyar lélek bujdosik el. A magyar föld, mely fajunkat nevelte s melyet népünk hálás szeretete annyi vérral táplált, idegen üzerek kezébe kerül. Nyelvünket barbarizmusokkal fertőztetik meg idegen elemek. Lelki életünk gerincét, hitünket gúnyolják, megtámadják hóbortos eszmék szerencsevadászó jövevényei.” (A székesfehérvári m. kir. áll. főreáliskola Értesítője az 1906/7. évről. 63—4. 1.)

Ez a beszéd félreérthetetlen: ahogy a „gúnyolt hit” Székesfehérváron nem jelenthetett mást, mint a katolikus, úgy az „idegen elemek”, az „idegen üzerek”, a „hóbortos eszmék szerencsevadászó jövevényei” sem volt másra érthető, mint a zsidóságra, amely — különösen a bigott katolikus középosztályi elemek előtt — mindenféle szabadgondolkodásban főbűnös volt.

S azt a hűrt, amelyet az első esztendőben megpenget, még tovább feszíti a következő tanévben. Mindjárt első fellépése nagy feltűnést kelt. Az iskola Szent Imre-ünnepélyén ő tartja az ünnepi beszédet, s az ünnepségen a nemrég kinevezett fehérvári püspök, Prohászka Ottokár is megjelenik. A beszéd teljesen az ő szája íze szerint való. Szabó Dezső azt mondja emlékezőseiben, hogy a beszéd éle a liberális világnézet mögé bújó vallási türelmetlenség ellen irányult (*Életeim* II. Gépelt pl. 453. l.). Lehet, hogy a szerző szándéka ez volt; de a mai olvasó ezekben az elég poros szó-svungokban már inkább csak a középkor dicsőítését hallja, mint a nagy szellemi egység koráét, amely a szentimrei „tiszta férfiúságot” állítja a tanulóifjúság elé példának. Az ember megdöbben, hogy olyan olvasott, képzett ember, mint Szabó Dezső, ekkor még pirulás nélkül tudott ilyen mondatokat leírni:

„Szent Imre ékesen beszélő példája annak a gyors és mélyeséges változásnak, mely Szent István alatt új életre hozta a nemzet lelkét. A magyarok ezrei mohón tartják oda tüzes ösztönöktől égő testöket a keresztvíz alá s ez az új életet adó szentség elaltatja a test lár-máját s a megtért naiv örömmel hallja először egy belső, tiszta hang szavát, mely örökkévalóságról beszél neki.” (*Szent Imre ünnepére*. Fejérmegyei Napló, 1907. nov. 5.)

Nem csoda, hogy Prohászka maga is felszólal a református tanár lobogó katolikus beszéde után, hogy „a lélek visszhangját” adja „azért a remek, mélyeséges, mely igazságú felolvasását, amit itt élveztünk.” S a helyi klerikális orgánus a felolvasást másnap vezércikkévé teszi: ekkortól fonódik szorosabb kapcsolat — elsősorban Csucs István, az iskola papja és a

szintén Fehérváron élő Vass József, későbbi népjóléti miniszter személyén keresztül — a katolikus középkorért rajongó fiatal tanár és a klérus között.

Az *Életeim* tanúsága szerint a székesfehérvári „megfulladt eposz” során sosem találkozott Prohászka Ottokárral, kivéve áthelyezése után furcsán sikerült látogatását nála. Ám higgyük el; de az teljesen valószínűtlen, hogy a szeme sarkából ne követte volna figyelemmel a megyéspüspök reakcióit számos előadására, amelyeket a Vass József által szervezett keresztény népakadémián tartott, s egyre harcosabb és durvább hangú cikkeire, amelyeket a klérus lapjába, a Fejérmegyei Naplóba írt. Ne vonjuk kétségbe jóhiszeműségét és jószándékát, amelyeknek védelmére oly zengő szavakat talál még félszázad múltán is, e korra és eseményeire visszaemlékezve; ismerjük el, hogy a magyar basztard kapitalizmus, a magyar fattyú-liberalizmus éppen elég visszataszító jellemvonással szolgált, mely alkalmas volt arra, hogy jobbízlésű embereket elundorítson magától — hiszen volt erről Adynak is, másnak is néhány erős szava. Higgyük el azt is, hogy e harc durva formáit a harcos járatlansága, ifjonti hevesége és az ellentámadások okozták; de gondoljuk meg ugyanakkor, hogy Szabó Dezső nem egy üldözött, hatalomból kiszorított és jövőt hordozó irányzat oldalán harcol Don Quijoteként, hanem a katolikus klérus álláspontját védelmezi — olyan álláspontot, amelynek másik védelmezője a város megyéspüspöke, a katolikus egyház egyik legbefolyásosabb vezetője, Prohászka Ottokár, s amely nem idegen a koalíciós kormány kultuszminiszterétől, gróf Apponyi Alberttől, sőt a középiskolák dolgát intéző V. ügyosztály főnökétől, a közismerten harcos kongreganista báró Barkóczy Sándortól sem. E tények fényében már a harc nem látszik olyan nagyon donkihótnak — inkább egy kicsit karrier-szaga van, s az eposz is veszít valamit mitikus fényéből . . .

A katolikus egyház iránti előzékenységét még meg is tetézi ugyanabban a hónapban egy, *Erzsébet királyné emlékeztető-re* tartott beszéddel, amelyben katolikus-aulikus lendülettel hirdeti a szenvedés szépségét, egy hitbuzgalmi prédikátor fordulat-kincsével. Ezek után nem csodálható, ha a katolikusok helyi lapja, a Fejérmegyei Napló is hasonló előzékenységgel válaszol, szinte korlátlanul megnyitja hasábjait Szabó Dezső előtt, aki a nagyobb kényelem, szabadabb szólás kedvéért álnéven „K” jegy alatt írja cikkeit. 1907 november vége és 1908 március eleje között tizenkét cikke jelenik meg, s utána még egy pár nyilatkozat, válasz és viszontválasz, mikor a sajtóvita már egészen elmergesedik.

De volt is mitől elmergesednie. Ha egy új reneszánszot hirdet, ha az általános választójoghoz szól hozzá, ha Bokányi Dezső fehérvári előadásáról számol be, ha a liberalizmusról vagy a korabeli aranyifjúságról értekezik cikkeiben, mondanivalója egyetlen mondatra redukálható: mindennek a zsidóság az oka, amely saját faji céljai, az ország fölötti hegemoniájának megvalósítása érdekében, harci fegyverként forgatja a liberalizmust és szociáldemokráciát, rázza a „reakció” mumusát, hogy így megossa a munkásságot, parasztságot, úri társadalmat, a magyar faji egységet.

E cikkek tartalmán mosolyoghatunk, vagy mérgeledhetünk tetszés szerint: bizony elég otromba, sületlen és átlátszó dolgok ezek. De érdemes arra felfigyelni, hogy ezekben alakul ki Szabó Dezső félreismerhetetlenül egyéni hangja: míg a Szent Imréről, Erzsébet királynéről írott cikkeiben stílus — ha lendületes is — nem különbözik bármelyik korabeli jobbtollú tanárember írásától, ezekben már, amelyekben a gyűlöletnek és a mesterségesen felkorbácsolt haragnak adhat szabad utat, egyre inkább a saját hangjára talál. Már itt megjelenik a hirtelen társításokkal dolgozó, megragadó képzelet, amely a kép-halmozástól sem riad vissza; itt a váratlan ígék használata, amelyek kilendítik a konvencióból a mondat egész képletét.

Persze, az egykorú székesfehérváriak nem ezt ízelgették; képzelhető, hogy a városban milyen feszült helyzetet teremthetett ezeknek a cikkeknek a sora, annál inkább, mert hiszen kisvárosban nem lehetett titok, ki rejtözik a „K” jegy alatt. A botrány *Faji morál* c. cikke miatt tört ki (márc. 5.), amely olyan éles és rágalmozó antiszemita támadás volt, hogy a szerkesztőség is jónak látta egy lábjegyzetben elhárítani magától a felelősséget.

Erre már felhördül a helyi liberális sajtó, a Székesfehérvár és Vidéke is, s egy tanári deputáció a főigazgatótól Szabó Dezső megbüntetését követeli. Fel is függesztik állásától, de a minisztérium — feltehetőleg Barkóczy Sándor közbelépésére — ezt az intézkedést hatályon kívül helyezi. Egyik tanártársa, Boromisza Jenő, a cikk után legazemberezi; Szabó Dezső kihívja párbajra, de becsületbírótság útján próbálja bizonyítani, hogy ellenfele párbajképtelen. Boromisza kutyakorbáccsal járja a várost, hogy elverje ellenfelét, Szabó nem mer pisztoly nélkül az utcára menni; végül ápr. 6-án megvívna — s minden marad ennyiben.

De azért ez már a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak is sok volt. A párbaj fegyelmi vétség: mindkettőjüket azonnali hatállyal áthelyezik, Szabó Dezsőt — valódi kincstári bölcseséggel — Nagyváradra. De hogy nagyon nem haragudhattak rá, az is bizonyítja egy anyjának írott, jún. 26. keletű levél szerint „a minisztériumban vigasztalásul nagy ígéreteket tettek . . .”

Hosszabban tértünk ki e két esztendő történetére, de talán nem érdektelenül: hiszen ez az első alkalom, amelyen Szabó Dezső a maga fegyverzetében lép a nyilvánosság elé, ha csak a kisváros nyilvánossága is az egyelőre; ez a pillanat, amelyben stílusa döntő jegyei kifomálódnak, amelyben gondolatai olyan irányt kapnak s fejeznek ki, amelyet teljesen soha meg nem tagad, s amelyhez az első nagyobb megrázkódtatás alkalmával újra visszatér. S ez az az alkalom, amelyen az első és legkomolyabb leckét kapja a hatalommal való barátkozásról: itt tanulja meg, hogy eszköznek engedik lenni, de hatalomnak nem, hogy ha túlmegy azokon a kereteken, amelyeket a láthatatlan, de mindent szemmel tartó felsőbbség előír, akkor vogelfrei-é változik, s csak saját magára számíthat — a hatalom hálájára vagy védelmére semmi esetre sem. Ez a tanulság egy életre szól.

VII.

1908 tavaszán kerül át Nagyváradra. Csak találgathatjuk, hogy milyen gyanakvással, rosszhiszemű félelemmel közelíthetett fehérvári kalandja után — amely sok izgalmat és feltűnést igen, de igazi eredményt nem hozott — ez a fiatal, szőke, félszeg, ábrándos szemű, lobogó szavú tanár a hirhedt zsidófészekhez. S a város, a tanárság nem lökte ki magából. Nem tudjuk, tudtak-e egyáltalán arról, mi történt Székesfehérváron — elképzelhetetlen, hogy legalább pletyka formájában ne előzte volna meg az új helyettes tanárt tanévközbeleni távozása körül-ményeinek a híre — de akár tudtak, akár se, úgy fogadták, mintha mi sem történt volna, s hamarosan két olyan barátira is szert tett itt a tanárok között, akikhez való hűségét a maga módján mindvégig megtartotta: Juhász Gyulával és Hartmann (később Keményffy) János-sal, a Petőfi-tanulmányokat író későbbi Napkelet-szerkesztővel, ekkor Ady nagy rajongójával barátkozik össze. Hartmannal rövid ideig vannak együtt, mert azt a következő tanévre Székelyudvarhelyre helyezik már át, de ott felújítják majd a barátságot — szilárdabb elvi alapokon. Mert ekkor még Szabó Dezső — eddigi, vagy legalábbis legutóbbi — politikai irányzatának megfelelően, teljesen szűz a modern magyar irodalom „métélyétől”: Ady nevét is ide való útjában hallja először, versét is Hartmann adja a kezébe, de eléggé fitymálva elveti. Írása váradi tartózkodása alatt tudtunkkal nem jelenik meg, az iskola életéből is szerényen veszi ki a részét; mégis Váradnak döntő hatása volt az ő életére is.

Két oka is volt ennek: egyfelől, mert itt jött rá — nem Juhász Gyula vagy Hartmann János lelkendezése, hanem egy általa utált tanár fitymálása nyomán — Ady izére, s lesz egy-csapásra az addigi hűvös félrehúzódból Ady s a modern magyar irodalom rajongója, próféta, majd aktív résztvevője. A másik oka a zsidósághoz való viszonyának gyökeres — bár átmeneti — megváltozása. De erről szóljon ő maga:

„Én is voltam egy kizárólagos egység híve, én is hittem, hogy ki választott faji és vallási elemekre lehet még egy magyarmentő egységet építeni. Én, a régi protestáns papos család fia szaturáltam magam katolicizmussal, mert azt hittem, hogy csak eg y nagy katolikus

renaissance adhat egységet a cafatokra különbözőt Magyarországnak. E hit kedvéért voltam antiszemita, azzal az általános, nem személyes, magasabb koncepciójú antiszemitizmussal, mely nagy tévedés, de nem lelki hitványság. Nagyvárad volt az én Damascusom. Itt láttam be, hogy a történelem folytonosan új életet teremt s hogy nem lehet holt formákkal és embernyírással jövőt csinálni. Itt ütött meg mint egy reveláció a zsidóság teremtő ereje. Ez az új látás lett aztán oka, hogy Magyarország egyedüli salvatióját a legszélesebb humanításban, a legkisebb elfogultságban hiszem." (A magyar zsidóság organikus elhelyezkedése. Huszadik század. 1914. I. 346. l.)

De Várad csak érleli őt, a betakarítás idejére újra Erdélybe, egy kisvárosba kerül. 1909 tavaszán kinevezik rendes tanárnak — ami már a megélhetésnek elég tisztos formáját nyújtja abban az időben — s hogy e kinevezés a fehérvári kaland után kitüntetésnek ne tűnjék, áthelyezik egyben a székelyudvarhelyi főreálhoz. A kinevezés boldogságában meggondolatlan lépésre szánja el magát: nagyobb bankölcst vesz fel, meglehetősen uzsorás feltételek mellett, hogy a nyarat megint Párizsban tölthesse, a maga pénzén, a maga uraként, s ezzel megveti az alapját azoknak a súlyos anyagi gondoknak, amelytől tanári pályája alatt sose szabadul. De még ez előtt — mint majd minden nagyobb fordulóján életének — megint megkísérti a papi pálya. Most a pesti teológiára jelentkezik: felajánlja, ha két évig, amíg a vizsgáit leteszi, ingyen tartják, a teológusokat hajlandó franciára tanítani. Visszautasítják, hát újra Párizsba indul. Ebben az évben a nyár legnagyobb részét könyvtárakat bujva tölti: szociológiával, történelemmel, jogtörténettel, politika-elmélettel foglalkozik, szocialista gyűléseket is látogat, de szocialistává korántsem lesz; a demokrácia visszataszítóan hat rá rendületlenül, viszont a szocializmus gondolatkörét megismeri s azzal a maga sajátos módján rokonszenvezni is kezd.

A sok párizsi olvasás s egy hosszabb tengerparti kirándulás után visszatér, egyenesen Székelyudvarhelyre. Kis város kis úri társadalmában elhelyezkedni — Szabó Dezső számára ekkor már megszokott dolog. Feltűnt, s kedvelt ember lehetett a városban: nem mindennapi műveltsége, székelyudvarhelyi viszonyok között rendkívüli világlátottsága, szuggesztív egyénisége, színes és szellemes társalgó modora, mulatni szerető természete, szertelenségei mind hozzájárulhattak, hogy hamarosan a városka legismertebb, legszínesebb egyéniségei közé tartozott. S rövidesen megérkezett az ideje annak, hogy kilépjen a kisvárosi keretből.

1910 eleje nagy politikai forrongásnak volt tanúja az országban: ez az év az, amelyben a függetlenségi párt népszerűségének lehanyaglása világossá válik, amelyben felbomlik a koalíció és Khuen-Héderváry második miniszterelnöksége alatt megalakul és nagy választási győzelemre tesz szert a Munkapárt. Ugyanakkor a szociális igények, követelések is mind szélesebb rétegekre terjednek ki; az a hír, hogy a tanárok szolgálati idejét fel akarják emelni 30-ról 35 esztendőre, heti kötelező óraszámukat 18-ról 20-ra, az Országos Tanáregyesület vezetésével az egész országra kiterjedő forrongást indít meg a tanárok között is. Felülről kezdeményezték, hogy a tanári karok követeljék a tanárkongresszus összehívását, követeléseik előterjesztése s kivívása érdekében; s a tanári karok feliratai közül a legmerészebbet a székelyudvarhelyi főreál küldte be, amelyet Szabó Dezső fogalmazott. Ebben ilyen mondatok vannak:

„A Himnuszt éhes hassal csak egy bizonyos ideig lehet énekelni. A végképpen elnyomorgatott ember vöröset lát és vörös nóták buggyanak az ajkára. Pedig ha egyszer a mi lelkünket tölti be a romboló elégtelenség: ez Magyarország jövőjévé lesz. Nem szabad ideig hajszolni a tanárságot. Ezért kell egy minden tanárt magában foglaló, energikus, ígéretekkel ki nem fizethető, követelő szolidaritásba lépnünk.” (Máról holnapra. Pesti Napló, 1910. okt. 20.)

S a tanári kongresszus össze is ül november elején. Gróf Zichy János kultuszminiszter semmitmondó nyilatkozata után megint Szabó Dezső terjeszti be a legradikálisabb javaslatot: elfogadtatja a kongresszussal, hogy ha követeléseiket nem teljesítik, „a középiskolai tanárság a kulturális passzivitás terére lép s a hazai és külföldi sajtóban ügye mellett a legelszántabb propagandát indítja meg”.

Maga a kongresszus s az indítvány egyhangú elfogadása nem sok eredményre vezetett ; de Szabó Dezső végre a nemzet színe elé léphetett, olyan követelésekkel, amelyek jelentős réteg szívéből szóltak. S most már nem is került le a nemzeti események porondjáról : erről korábbi jótévője, Tisza István gróf gondoskodott.

A nagyúrnak nagyon nem tetszett, amit a székelyudvarhelyi tanárok a himnuszról meg az éhes hasról mondtak. Meg is támadta őket ezért a maga lapjában, a Magyar Figyelőben. S erre Szabó Dezső — egyáltalán nem tanári módon — viszont támadott : 1911 áprilisában megjelent a Nyugatban *Válasz* című cikke, amelyben mértékletes, de rendkívül kemény hangon mond el kemény igazságokat. Visszautasítja azt, hogy Tisza István, sokezer hold ura, hozzászólhasson a tanárság helyzetéhez és hangulatához : ő csak a maga nagybirtokosi módján tud látni, a tényeket nem ismeri.

„Mindezek után teljes hittel mondom : Hazaellenes mindenki, ki őt, tíz, vagy nem tudom hány ezer holdnyi vagyonnal azt mondja a nyomorgóknak : ne gondoljatok az anyagiakkal, éhezettek a hazáért. Hazaellenes, mert kompromittálja a haza fogalmát. Nagyméltóságod szereti a hazát a maga módja szerint (tízezer jóllakott, húszmillió éhes idealistával), mi a magunk módja szerint (minden becsületes munkát gondnélküli, elégedett élet illet meg).” (Nyugat, 1911. I. 811. l.)

Ez nemcsak határozott beszéd, de nyílt programadás, olyan programé, amelyet a Nyugat, a Huszadik Század, a radikális magyar polgárság körei nemcsak vállalhatnak, de boldogan üdvözölhetnek is. Szélesre tárulnak előtte a Nyugat kapui s a következő évtől a Huszadik Századba is rendszeresen ír : ekkor még csak a francia és magyar irodalom körébe vágó tanulmányokat, kisebb kirándulásokkal a spanyol, német, angol irodalom, esztétika területére.

Szinte szakadatlanul szállnak az ajánlott levelek Székelyudvarhelyről Budapestre, Osvát Ernő címére ; 1911-ben 17 írása jelenik meg a Nyugatban, a következő évben 26 ; s ekkor már novellát is ír, mely lírai vallomásnak is beillenek : azzal a kérdéssel próbál kínlódó-hetykén szembenézni, miért nem lett belőle végül is nyelvtudós? (*Miért?*) S ekkor próbálkozik valami színdarab-félével is (*Erdélyi földről*), mely azonban nem bírálható esztétikai mértékkel, csak politikaival : valójában párbeszédbe öltöztetett programadás az erdélyi nemzetiségek együttélésének lehetőségéről, Goga Octaviánnak ajánlva.

S ami talán még az írásnál is többet jelent — bár az írás nemcsak a közvélemény elé kerülést s az annyira-anya-szerint-való érvényesülést, hanem a pénzt s újabb Párizsba utazás lehetőségét is jelenti 1912 nyarán — : a Nyugat asztalához járhat az erdélyi kisváros tanára, ahol magukkal egyenrangúként fogadják, becsülik Osvát, Ignotus, s a többiek. Kaffka Margittal nagy barátságba keveredik, Kosztolányival is összemelemszik — de Adyval, Móriczcal sosem kerül közelebbi kapcsolatba. Nem mintha erre kísérletek nem történtek volna : Kuncz Aladár is, Kaffka Margit is megpróbálják közelebb hozni egymáshoz őket. De Ady ki nem állhatta ; ismeretségükből barátság sosem lett. Vajon Ady a vele egyenrangú, tehát veszélyes vezéreljölletet gyűlölte volna benne, mint ezt Szabó Dezső hitte, s önéletírásában érezteti is? Nem lehetetlen ; de valószínűbb, hogy a hangulatok után alakuló elméletek emberét, a túl gyors és túl nagy sikert nem eléggé tisztázott gondolatok alapján arató primadonna-hajlamú embert nem állhatta benne.

S emellett folyik az udvarhelyi tanári élet is : most már Szabó Dezső a városka közéletének első sorában áll, s ráfigyelnek állandóan. Ezt is az új irányzat propagálására használja ki, s amire Székelyudvarhelyen még nem volt példa, irodalmi matinékat rendez, méghozzá Adyról. Ehhez nem kis bátorság kellett ; de úgy látszik, amihez akkor kezd, azt siker koronázza, mert a közönség, amely addig Adyról és a Nyugatról csak rágalmakat hallott, tomboló lelkesedéssel ünnepli — ezt még ellenfelei is kénytelenek elismerni.

Közben azzal a száguldó logikával, amely mindig is jellemezte, nem áll meg azoknál az eredményeknél, amelyeket a Nyugat elért ; túl kíván rajtuk menni. Az elsők között van,

aki rokonszenvező hangon beszámol Magyarországon a futurizmusról, s az elsők között, akik nálunk sikeres kísérletet tesznek az expresszionista széppróza megvalósítására.

Közben újabb párbaj, fegyelmi, miegymás és egy kiadós botrány: a látogatóban ott járó református püspök füle hallatára, a korzózó közönség megbotránkozására Szabó tanár úr lakásán délután duhaj mulatozás folyik, amelyen szemérmetlen módon zsolnárokat is énekelnek. Következménye most már nem fegyelmi, amelyet a jólelkű, megértő főigazgató, Kuncz Elek, a Dadi papája elsimított volna, mint az előzőeket, hanem utasítás az áthelyezésére.

Az 1913-as tanévet Sümegen kezdi. Itt már egyenesen hódolattal fogadják az új tanárt: egy egzaltált helyi író, Németh Böske körül kicsi, de lelkes tábora van az új irodalomnak, s ezek a Sümeg és Vidékében megérkezésekor rajongó tárcában, belső vezércikkben ünneplik, mint „a mi lelkünkhoz nőtt fiatal írógárdánk egyik legkiválóbb jelesét” (1913. aug. 31.). De itt nincs módja megmelegedni: bár eléri a legnagyobb sümegi tisztesség, mert az Iparos és Kereskedő Ifjak Egyesülete elnökévé választja, s rendeztet is velük sürgősen egy Nyugat-estet, amelyen azonban csak Kaffka Margit jelenik meg, — a következő tanévben tovább kell vándorolnia. Nincs a vallással szerencséje: egy blaszfémianak minősített könnyelműen tréfás kijelentéséért akasztanak most fegyelmet a nyakába, s helyezik át Ungvárra. Az első háborús tanévben már ott tanít.

Az ezután következő éveiről vajmi keveset tudunk, itt még az életrajzi tények felderítése is nagyobb részt hátra van, s az anyag hozzáférhetetlensége a kutatást igen megnehezíti.

Ha írásai után ítélnünk, 1915-ben besorozták, de frontra nem került (*Búcsúzások*); kétségtelen tény az, hogy 1915-ben Jászi Oszkárral és a Huszadik Század körével *Az individualizmus csődje* c. tanulmánya kapcsán összekülönbözik, s ettől kezdve oda nem ír; sőt, amikor 1917 második felében a lap nagy ankétot rendez „A zsidókérdés Magyarországon” címmel, ebben nemcsak hogy nem szólaltatják meg Szabó Dezsőt, de a nevét sem írják le, pedig három évvel előbb ő cikkezett és vitatkozott erről a kérdéstről a lap hasábjain, akkor látszólag a szerkesztőség teljes egyetértése mellett.

Ungváron, a határ s a front közelében, aggódva, remélve s felháborodva éli le a háború első két évét. 1916 után a Nyugatban is elhallgat, s csak 1919-ben szólal meg újra; közben mintha a Nyugattal is összekülönbözött volna. Ekkor Kassákékkal s más csoportokkal kerül közelebbi kapcsolatba: ő írja A Tett beköszöntő cikkét 1915-ben s teljes mellel kiáll az új törekvések mellett. Valószínűleg Kassák egyik közeli munkatársa, Mácza János kapcsolja össze 1918-ban a Versecen megjelenő, színvonalas és érdekes folyóirattal, a Szombattal is; igaz, hogy ekkor már Lőcsén van, az ottani iskolában tanít.

Közben megjelenik első, túlnyomórészt székelyudvarhelyi élményeket feldolgozó, s valószínűleg Ungváron írt kisregénye, a *Nincs menekvés*, 1917-ben, amelyet Kassák elitőlően fogad a Mában, míg Fenyő Miksa nagy jóindulattal ír róla a Nyugatban; egy évre rá megjelenik *Napló és elbeszélések* kötete, amely zömében a Nyugatban megjelent szépprózai írásait tartalmazza.

A forradalom is Lőcsén találja. Sosem volt rózsás anyagi helyzetben, s a pénzzel bántani sem tanult meg soha: adósságot mindig adósságra halmozott. A háború végével, a felszökő árakkal, a nehéz beszerzési viszonyokkal kétségbeejtő helyzetbe került: legalábbis erről tanúskodik egy ránkmaradt levele, amelyben a szabadkőművesek anyagi segítségét kéri, hogy tisztázhassa legégetőbb adósságait és végre Pestre jöhessen (Levele Molnár Antalhoz, 1918. dec. 3. kelettel, OSzK. Levelestár.). Nem tudjuk, hogy kérése teljesült-e; de kétségtelen, hogy 1918 végén, 1919 legelején megjelenik Pesten.

A forradalomhoz hatalmas reményeket fűzött országosan is; de e remények nem akartak teljesülni. Még a Vörösmarty Akadémiába sem vették fel, egyetemi tanárrá sem nevezték ki, pedig mindkettőre biztosan számított; sértődése hamarosan kozmikus arányokat öltött, s a magyar nép, a magyar faj megbántását érezte benne. Ekkor fordult vissza Damas-cusból; a proletárdiktatúrát ugyan lelkesen üdvözli, de amikor az sem látszik beváltani a

hozzá fűzött egyéni reményeit, attól is haraggal és sértődéssel fordul el. De nem alattomban. Kassák Lajos öröközte meg, hogyan támadt a proletárdiktatúrára mint zsidóuralomra, a zsidó hatalmi érdekek kiszolgálójára az írói direktórium választmányi ülésén. Támadását a jelenlevők, elsősorban Szini Gyula visszaverték; de a szakítás közte és a munkáshatalom között ekkor megtörtént. Útja valóban oda vezetett, ahova Szini Gyula a vita hevében kijelölte: a híg árpalé fölött ellenforradalmat kotyvasztó budai kiskocsmákba.

Még a proletárdiktatúra alatt, 1919 május végén jelenik meg *Az elsodort falu*, első nagy regénye: de akkor ez szinte észrevétlen marad, hisz mindenki a frontok s a politika eseményeivel van elfoglalva. E regény fogadtatása s ennek Szabó Dezső életútjára tett hatása már egy más korszak, új fejezet problémája.

Péter Nagy:

LA JEUNESSE DE DEZSŐ SZABÓ (1879—1919)

Dans cet essai biographique — chapitre d'introduction d'une étude plus étendue — l'auteur se propose d'examiner les débuts d'un des écrivains hongrois les plus disputés du XXe siècle. On suit de près ses origines de petit bourgeois, le milieu mi-prolétaire de Kolozsvár (Cluj) à la fin du XIXe siècle, l'influence de son éducation (le Collège calviniste à Kolozsvár), ses indécisions dans le choix de sa carrière, ses études au Collège Eötvös à Budapest, l'influence de ses professeurs (entre autres Jérôme Tharaud) et de ses disciples, puis de son année de boursier à Paris. De retour dans sa patrie, Szabó rompet avec la philologie (encore qu'il ait fait des débuts brillants dans les études finno-ougriennes) et reste un enthousiaste des lettres et de la culture française, sans but précis. Comme professeur de lycée dans la province, il débute en journaliste et pamphlétiste très doué du côté de la réaction cléricale catholique: le désir du rassemblement — contre l'amorcellement du libre concours capitaliste, qu'il identifie avec la démocratie — fait de lui un antisémite violent. Après avoir essuyé des échecs, il se tourne vers les forces progressistes: admirateur de Nietzsche et de Barrès, il devient un «socialiste» émotionnel et veut réaliser «l'unité», «un nouveau moyen-âge» par le socialisme. Ses études littéraires et ses nouvelles publiées par la revue «Nyugat» seront chaleureusement accueillies; pacifisme violent et sa tendance littéraire d'expressionniste le lie au début de la guerre avec le groupe d'avant-garde de Kassák; il se réjouit avec enthousiasme de la révolution prolétarienne de 1919, mais ses ambitions personnelles ne se réalisant pas, il se tourne contre elle. C'est ainsi qu'il put devenir dans les années 1920 le leader spirituel le plus influent de la jeunesse contre-révolutionnaire.